İKTİSADİ DÜŞÜNCELER TARİHİ

Prof. Dr. Muammer TERZİOĞLU

İKTİSADİ DÜŞÜNCELER TARİHİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

KLASİK POLİTİK İKTİSADA BAŞLICA KATKILAR

1. Adam Smith: Politik İktisadın Bütüncü Vizyonu

"Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma (1776)" isimli kitabı ile ün yapan Adam Smith (1723-1790), klasik politik iktisadın gerçek kurucusudur. Diğer önemli eseri ise, 1759'da yayınlanan "Ahlâki Duygular Teorisi"dir. Ulusların Zenginliği, ilk bilimsel iktisat kitabı olarak kabul edilmiş ve ortaya koyduğu sonuçlar açısından herhangi bir zamanda yazılmış en önemli kitaplardan biri sayılmıştır.

Meydana getirdiği etkiyi, zekâsının yanısıra döneminin şartlarına da borçlu olan Smith, zamanının birçok düşünce, siyaset adamı ile dostluklar kurmuştur. Bunların başında fikirlerinden önemli ölçüde etkilendiği David Hume ve Dr.François Quesnay gelmektedir. Buhar makinasını icadeden James Watt'ın arkadaşıydı. Benjamin Franklin ve olasılıkla ABD'li başkanlardan Thomas Jefferson'la tanışıyordu. Öte yandan, İngiltere'nin önemli ticaret merkezlerinden Glosgow'un iş çevreleriyle olan sıkı temasları, yani yeni özel girişim, imalathaneler, makinalı üretim Smith'in düşüncelerini biçimlendiren faktörlerdendir. Kısaca, bu iki farklı dünya, kendisine ilgilendiği bütün teorik ve pratik sorunları ilk elden görme ve tartışma imkânını sağlayan zengin iki kaynak olmuştur (1).

Smith'in iktisadi düşünceleri yepyeni kavrayışlara sahip, ufku geniş ve yaratıcı düşüncelerdi. Keskin bir gözlemci olan

Smith, eserini herkesin ve bilhassa pratiğe önem verenlerin zevkle okuyabilecekleri aydınlatıcı örneklerle sunabilmiş ender iktisatçılardandır. Bu yüzden kendisinden sonraki iktisadi düşünceyi uzun süre etkilemiş; ayrıca devlet ve siyaset adamları üzerindeki tesiriyle günün pratik sorunlarına çözüm getirmede ve feodal, merkantilist kurum, düşünce ve uygulamalara karşı mücadelelerinde etkili bir silah hizmetini görmüştür.

Onun, fikirlerinin bütünü bakımından incelendiğinde asıl olarak ekonomik büyüme üzerine yöneldiği anlaşılır. Bu bağlamda o, bir ulusun zenginliğinin nasıl arttırılabileceği ve nasıl bölüştürüldüğü konularını araştırmıştır. Zenginliğin temelini insan emeği ve doğal kaynaklara dayalı üretime bağlamıştır. Bu yüzden merkantilizmi ağır biçimde eleştirmiş, fizyokratların bazı fikirlerine katılmakla birlikte, ticaret ve sanayiyi kısır faaliyetler olarak nitelendirilen görüşlerine katılmamıştır. Ama, yöntem olarak Quesnay'in açmış olduğu yolu izleyerek, **ekonomik hayatı sermayenin harcanmasıyla başlayan ve sonuçta yeniden sermayenin oluşumuna yol açan bir süreç olarak incelemiştir.** Bu süreçte esas olan, nüfusun faydalı olan üretime ne ölçüde tahsis edildiği ile, bu işgücünün işleri ayırmadaki becerisi (işbölümü) ve ustalık derecesi önem taşımaktaydı.

Smith'in iktisatçılık yeteneğini, geliştirdiği analiz araçlarında aramaktan çok, onun **sentezci yeteneğinde** aramak lazımdır. Onun asıl başarısı ekonomi gibi karmaşık bir dünyayı, işadamları ve herkes bakımından kavranabilir hale getirmiş olmasıdır. Başka bir deyişle, onun iktisattaki etkisi, yaptığı analizin parçalarının toplamından daha büyüktür (2).

Öte yandan, Smith'in birçok fikirleri günümüz ekonomi anlayışının öylesine birer parçası haline gelmiştir ki, onlar artık herhangi düşünceler olarak algılanabilmektedir. Bu da, onun

zamanlar ötesi gücünü kanıtlar. Nitekim, bugün de Smith, hâlâ eserlerine atıfta bulunulan bir kişiliktir. Ancak, her şöhretli bilim eserinin başına gelen "Ulusların Zenginliği"nin de .başına gelmiştir. **Herkes** bu esere atıfta bulunmakta, fakat çoğunlukla onu okumamaktadır.

A. Smith'in Öngördüğü Sistemin Temelleri

Smith'in düşüncesinin kaynakları oldukça çeşitlidir. Başta doğa felsefesi ve doğal ahenk düşüncesi, Locke ve Grotius'un toplum ve insanın mutluluğuna ilişkin görüşleri, Hume'un anti-rasyonalist görüşleri, hocası Hutcheson'un egemen din kurallarına eleştirisi ve Hollandalı düşünür Mandeville'in "Arıların Masalı" isimli eseri, Smith'in dünya görüşünün başlıca esin kaynaklarıdır.

Belirtilen çerçevede, onun Ahlâki Duygular Teorisi'nde insan doğasına ilişkin geliştirdiği **üç temel hareket ve davranış güdüsü,** kurmak istediği sistemin çatısını oluşturun. Bunlar;

-İnsanın kendini düşünmesi ve başkalarına sempati duyması,

- Özgürlük isteği ve topluma uyma arzusu,

- Çalışma alışkanlığı ve mübadele eğilimidir.

Smith, bu üç çift doğal eğilim ve duygunun birbirini etkileyerek toplumda bir denge ve ahengin kurulmasına hizmet edeceğini söyler. Her birey, toplum içinde kendi arzu ve menfaatleri doğrultusunda koşarken, başkalarının iyiliğine yol açan sonuçlar meydana getirirler (3).

Smith'in bu çerçevede geliştirdiği sosyal teori **fonksiyonalisttir**. Yani, insanlar içiçe geçmiş ilişkiler ağı içerisinde belirli bir sistemin parçaları olarak rol üstlenirler. Sistemin mekanizması, insanların anlık ve genellikle içgüdüye

dayanan davranışlarını, kendilerinin ve diğer insanların ve dolayısıyla toplumun düzenine, istikrarına ve refahına taşır. Böyle bir sistem veya düzen Smith'e göre iyi bir düzendir.

Anlaşılıyor ki, **iyi bir düzen** insanlardan fazla birşey beklemeden, onlardan zorlayıcı ahlâki taleplerde bulunmadan işleyen bir düzendir. Ekonominin örgütlenişinde de, insanların doğal eğilimleri doğrultusunda yönlendirilmiş ekonomik faaliyetlerin sürekli bir zenginleşmeye yol açtığı bir düzen iyi bir düzendir. Smith'in bu konuya ilişkin **meşhur cümlesi** şöyledir: "Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının yardımseverliğinden dolayı değil, onların kendi çıkarlarını gözetmelerinden dolayı elde ederiz. Onların insancıllıklarına değil, bencilliklerine sesleniriz; ve hiçbir zaman kendi ihtiyaçlarımızdan değil, onların kazançlarından söz ederiz" (4).

Bu cümlelerle Smith, insanların bencil yaratıklar olduğunu değil, insanların bencilliklerine rağmen, herkesin çıkarı doğrultusunda işleyebilecek bir sistemin olabilirliğini ileri sürüyordu. Dolayısıyla, esas aldığı dünya görüşü doğrultusunda somut gerçekliğe değil, evrensel yasalara verdiği öneme uygun biçimde, kendiliğinden düzen fikrini esas alarak birleştirici bir ilkeye ulaşıyordu. İnsanların gerçekten bu ilkeyle tutarlı biçimde davranıp davranmadıkları önemli değildi. Önemli olan, bu ilkenin kendiliğinden bir düzenin işleyişini açıklayan evrensel bir yasaya dönüştürülebilmesiydi (5).

Smith, insanların kendini sevmesi ve durumunu iyileştirme çabasını, hiçbir zaman bencil bir güdü olarak değerlendirmez. Burada, kendiliğinden düzenin belirleyici ilkesi olarak **"sempati"** çok önemli bir rol oynar. Duygudaşlık eğilimi de denilen bu ilke, ekonomik faaliyetin itici unsurudur. Çünkü herkes, inançlarının ve duygularının başkaları tarafından paylaşıldığını hissetmekten hoşlanır; kınanmasından hoşlanmaz.

Bu yüzden, Smithe göre "Zenginliklerimizi sergileyip, fakirliğimizi saklamamız, insanlığın acımızdan çok sevincimize sempati duymasındandır. En çok insanlığın bu duygularını düşünerek zenginlik peşinde koşar, fakirlikten kaçarız" (6).

O halde ekonomik hayat içerisinde insanların çabaları, durumlarını daha iyileştirerek sempatiyi arttırmaya yöneliktir. İnsanın istekleri kendinden değil, sahip olduğu şeylerin başkaları tarafından istenir olmasındandır. Smit bu konuda şöyle der; "Sınıflar ayrımı ve toplum düzeni, bizdeki bu, zenginlerin ve büyüklerin tutkularına yakınlık duyma yeteneği üzerine kuruludur. Bizden üstün olanlar karşısında duyduğumuz alçakgönüllülük, çoğu zaman, onların göstereceği teveccühün bize yarar sağlayabileceği şeklindeki gizli bir bekleyişten değil, durumlarının onlara sağladığı avantajlar karşısında kapıldığımız hayranlıktan kaynaklanmaktadır (7).

Bu durum Smith'e göre, apaçık bir yanılgı olmasına rağmen ekonomik olarak faydalıdır. Zira, "İnsanlığın çalışma şevkini uyandıran ve sürekli hareket halinde tutan bu yanılgıdır. İnsanları toprağı işlemeye, evler yapmaya, şehirler ve devletler kurmaya iten budur. İnsan hayatını yücelten ve zenginleştiren, dünyanın görüntüsünü bütünüyle değiştiren, doğadaki yabani ormanları verimli tarlalara çeviren, ucu belirsiz okyanusu yeni bir geçim kaynağına dönüştüren ve onu dünyanın değişik milletleri arasında bir haberleşme kanalına dönüştüren bilim ve zenaatların ortaya çıkıp gelişmesine yol açan odur" (8).

Özgürlükler konusunda ise, Smith bütün insanların eylemlerine konan sınırlamalardan gücendiklerine, sonuç olarak bütün insanların genelde doğal bir özgürlük hakkına, özelde ise, ekonomik özgürlük hakkına sahip olduklarına inanır. Bu yüzden, moral duygular doğal özgürlüğe temel oluşturur. Ayrıca, insanlar bu duyguyu herhangi bir yararlılık düşüncesinden (örneğin fayda

ilkesi) önde tutmaya eğilimlidirler (9).

Bireyin üçüncü temel eğilimi olarak belirtilen mübade eğilimi ise, daha belirgin olarak Ulusların Zenginliği isimli eserinde ortaya çıkar. Buna göre, yaratılışta bencil olan birey, kendisi için fazla olan veya kendi işine yaramayan bir şeyi başkalarının kendisi için yararlı şeyleriyle değiştirme eğilimine sahiptir. Doğal olarak, bu ilkeye göre şekillenen ticaret toplumunun üyeleri, ticari faaliyetlerini yardımseverlik duygularıyla yürütmezler. Buradaki itici güç, insan doğasından kaynaklanmış olan durumunu iyileştirmek, daha zengin olmaktır.

İnsanların bu alandaki ortak eylemi, sonuçta zenginlik ve refahı çoğaltır. Smith'in meşhur deyişiyle, sanki **"görünmez bir el"** (İnvisible hand) kişisel çıkar arayışına yönelik bireysel çabaları öylesine yönlendirir ki, sonuçta kendiliğinden işleyen bir düzen ortaya çıkar. Bu sonuç, önceden planlanarak uygulama koyulmuş bilinçli çabaların sonucu değildir; kendiğilinden (doğal) oluşur. Böyle bir düzen, "doğal fert" ve "doğal özgürlük" prensibiyle de uyumludur.

Smith'in analizine kaynaklık eden "ferdi davranışlar" rasyonalist psikolojiden kaynaklanmaz. Gerçekte, insanın doğası tembelliğe, tedbirsizliğe ve müsrifliğe yatkın olduğu halde, şartların zorlamasıyla ekonomik davranmaya itilmektedir. Bu yüzden, o, insanın davranışlarına ilişkin katı genellemelere gitmeyi uygun bulmamaktadır. **Smith, ne katı bir rasyonalisttir; ne de boş şeylerle uğraşan bir hayalcidir. O, hislerine mağlup olmayan bir realisttir.** Dolayısıyla analizlerine konu edilen insan, kendini seven, yani durumunu iyileştirmeyi amaçlayan (self-interested) insandır. Yoksa, sadece kendini düşünen, bencin (selfish) bir insan değildir (10).

B. Ulusların Zenginliğinin Mikroekonomik Kaynakları

Değer Teorisi

Smith, piyasa sisteminin verimli bir biçimde çalışabilmesi için bir değer ölçüsü bulmak zorunluluğunu gerekli görerek, bu işe **"kullanım değeri"** ile **"değişim değeri"**ni birbirinden ayırarak başlamıştır. Ona göre önemli olan değişim değeridir. Bunu elmas-su çelişkisi örneğiyle açıklar. Suyun kullanım değeri, elmastan çok fazla olmasına rağmen, iktisadi değeri yoktur. O halde, iktisadi değeri yaratan faktör nedir. Bu konuda üç aşamalı bir akıl yürütme yapar. Birincisi, değerin "reel" ölçüsünü tespittir. İkincisi, değeri bileşenlerinden soyutlamaktır. Üçüncüsü, piyasa fiyatının "doğal fiyat"tan sapmasına neden olan faktörleri analiz etmektir (11).

Değeri tayin eden şey emektir. Bu nedenle, belirli bir mal miktarıyla satınalınabilecek emek miktarı değerin değişmez ölçüsü olarak düşünülebilir.

Ancak bunu, henüz özel mülkiyetin kurulmadığı ve sermaye birikiminin meydana gelmediği ilkel toplum için kabul eder. Özel mülkiyet kurulduktan sonra, emek, değerin tek ölçüsü olmaktan çıkar. Bu aşamada, değerin sadece dolaysız emek girdilerine göre hesaplanması sözkonusu olamaz. Sermaye ve toprak da üretime katkıda bulunurlar. Bu faktörlerin katkılarını kolayca emek birimlerine indirgemek mümkün değildir.

Anlaşılıyor ki, özel mülkiyet kurulduktan sonra, emek değerin tek ölçüsü olmaktan çıkar. Malların değeri ücret, rant ve kâra ayrılır ve değişim değerini bunlar oluşturur.

Smith'e göre, kapitalist üretim düzenine giren bütün toplumlarda artık, malların fiyatı emeğin ücretine, sermayenin

kârına ve toprağın rantına göre teşekkül edecektir. Bunlara dördüncü bir unsur olarak, üretimde kullanılan alet ve araçların, sermayenin aşınma payının da eklenebileceğini belirtir.

Fiyatlar konusunda iki tür fiyatı ayırdeden Smith, bunları doğal fiyat ve piyasa fiyatı olarak adlandırır. Eğer bir mal, o malın üretilip hazırlanarak piyasaya getirilmesinde kullanılan emek, sermaye ve toprağın alışılmış ve geleneksel olarak belirlenmiş ortalama faktör paylarını (doğal hadlerini) ödemeye yetecek düzeyde bir fiyatla satılıyorsa, bu fiyat doğal fiyattır. Eğer, fiili alıcılarla fiili satıcıların arz ve taleplerine göre belirleniyorsa, bu piyasa fiyatıdır. Piyasa fiyatı doğal fiyatın altında, üstünde veya eşiti olabilir. Ancak, piyasa fiyatı doğal fiyatlar etrafında dalgalanma eğilimindedir (12). Smith'in bu görüşleri uzun dönem iktisadi **denge** fikrini işleyecek tarzdadır.

Faktör Gelirleri ve Bölüşüm

Smith'in doğal fiyat tartışması, bu fiyatı oluşturan üç faktör geliri, yani ücretler, kârlar ve rantlar üzerinde durmasına ve bu payların doğal oranlarını belirleyen mekanizmaların neler olduğunun açıklanmasına neden olmuştur.

O, ücretler açısından iki tür ücreti ayırdetmek istemiştir. Birincisi, gerçek ücret olup, işçinin kendisini ve ailesini geçindirecek düzeydeki ücreti ifade eder ve asgari bir düzeyi vardır. İkincisi ise, piyasa ücreti olup, arz ve talep şartlarına göre oluşan ve esasta gerçek ücretler etrafında dolaşan ücrettir.

Bir üretim faktörü olarak sermayenin üretimden aldığı pay, kâr olarak tanımlanmıştır ve haklı bir kazanç olarak görülmüştür. Çünkü Smith'e göre, üretken işçilerin sayısının çoğaltılması her toplumda sermayenin arttırılmasına bağlıdır. İşçilerin üretim güçleri, ancak ve ancak çalışmayı kolaylaştıran veya kısaltan

makina ve aletlerin islâhı, miktarlarının arttırılması veya iyi bir işbölümü ve iş dağıtımı yapmak suretiyle çoğaltılabilir. Bu imkanı sağlayacak olan sermaye sahipleridir. Üstelik, onlar üretimi hazırlayan, plan ve projelerini yapan ve bunları uygulayan kişilerdir. Dolayısıyla bunun bir karşılığı olmak zorundadır; o da kârdır.

Smith, toplum geliştikçe sermaye miktarının artacağını ve sermaye sahipleri arasındaki rekabetin kâr oranını düşürerek, ücretleri yükselteceğini de bir görüş olarak belirtmektedir. Ekonomik gelişmenin temel unsurlarından biri olarak gördüğü sermayeyi üç kategoride inceler (13). Bunlar;

i. Tüketim sermayesi (gelir getirmeyen sermaye),

ii. Sabit sermaye (tedavül etmeksizin veya sahip değiştirmeksizin gelir getiren sermaye. Topraklar binalar, makina ve tesisat, eğitim, çıraklık),

iii. Döner sermaye (tedavül ederek gelir sağlayan sermaye, ham, yarı ve tam mamul mallar ve nakit para) dir.

Rant konusunda ise, Smith iki tür ranttan bahsetmiştir. Birincisi, doğal ranttır ve toprağın verimliliğinden doğmaktadır. İkincisi de farklılık rantı olup, bu rant toprakların,

- Verimlilik dereceleri arasındaki farklardan ve
- Tüketim merkezlerine olan uzaklığından doğmaktadır.

Smith'in gerek toprakların üretkenliğini arttıran sermaye kullanımı sonucu, gerekse nüfus artışı sonucu rantın diğer faktör gelirleri aleyhine gelişeceği konusunda görüşleri de bulunmaktadır.

B. Smith'in Makroekonomisi: Ekonomik Büyüme Teorisi

Smith'in Ulusların Zenginliği isimli kitabını yazmaktaki temel amacı, ekonomik büyüme konusu üzerinedir denilebilir. Bu alanda Smith, temel açıklamasını kitabının ilk sayfalarındaki işbölümü ile açıklar. İşbölümü, iktisadi ilerlemeye eşlik eden işgücünün uzmanlaştırılması anlamındadır. Bu manada, sözkonusu kavram emeğin üretken gücündeki en büyük gelişmeyi ve yöneltildiği her sahada daha çok ustalık, meharet ve muhakeme gücünü ifade etmektedir. Ancak, **işbölümünün yararı mübadele için üretimin yapılabildiği serbest bir ekonomidir.** Dolayısıyla, işbölümü pazarın genişliği ölçüsünde genişler; ve coğrafi olarak taşımacılık ve haberleşme alanındaki gelişmeler ile ve iktisadi olarakta, ticaret üzerindeki engellerin ortadan kaldırılmasıyla toplumun refahına hizmet eder.

Smith'in işbölümüne ilişkin yorumu sadece ihtisaslaşmayla sınırlı olmayıp, aynı zamanda o, **verimli** ve **verimsiz emek** kullanımına ilişkin bir kavramdır.

Smith'e göre, üzerinde çalıştığı mallarda, daha doğru bir deyişle hammaddelerde somutlaşan, onların değerine bir ilavede bulunan, değerlerini arttıran emekler üretkendirler. Buna karşılık, herhangi bir mal üzerine tespit edilemiyen, genellikle yapıldığı anda kaybolan, arkasında hiçbir iz veya değer bırakmayan emek üretken değildir. Meselâ, ev hizmetçisinin emeğinin faydası olmasına rağmen, bu emek yeni bir değer yaratmaz. Yeni bir şeyde veya satılabilir bir malda somutlaşmaz. Saygıya değer olmakla birlikte, krallar, hakimler, memurlar, subaylar, din adamları, avukatlar, artistler, soytarılar, dansözler de hep üretken olmayan emek sahipleridir. Anlaşılıyor ki, üretken emek, daima maddi mallar üretimi ile ilgilidir. Ayrıca o, değer yaratan ve değer

fazlası oluşturan emektir. Zenginliğin esası buna bağlıdır. Başka bir deyişle, sermaye ancak üretken emeğin çalıştırılmasından elde edilen gelirlerin bir kısmının tasarrufu yoluyla biriktirilir. Bu şekilde biriken sermaye de, özellikle üretken emeğin istihdamında kullanılır. Buna karşılık, üretken olmayan emek sadece gelirlerin harcanması yoluyla istihdam edilir (14).

Smith'e göre, bir ülkenin yıllık üretimlerinin toplamı, toprağın kendiliğinden verdiği hariç, bütünüyle o ülkenin üretken emeklerinin ürünüdür. Nitekim bu anlayış, daha sonraları bazı ülkelerin milli gelir hesaplamalarında esas alınan bir kriter olacaktır.

Üretken olan ve olmayan emek ayırımından Smith bir genellemeye de gitmiştir. Buna göre, üretken olan ve olmayan emekler arasındaki orantı, yıllık ürünün sermayenin yenilenmesine tahsis edilen kısmı ile rant veya kâr olarak dağıtılan gelire ayrılan kısmı arasındaki orana göre oluşmaktadır. Böylece üretimden doğan fonların dağılış biçimi, o toplumun mensuplarının çalışkanlığa mı, yoksa tembelliğe mi eğilimle olduklarını gösterir. **Sermayenin hakim olduğu ülkelerde, sanayi ve çalışkanlık vardır. Gelirlerin hakim olduğu yerde tembellik vardır.** Eğer bir ülkede gelirleriyle geçinen insanlar çoğunluktaysa, o ülke fakirleşmeye mahkumdur.

O halde, büyümenin itici unsuru sermaye birikimidir. Yatırımlar için riskleri de karşılayacak derecede bir kâr ümidi olduğu sürece, tasarruf yapılması ve bunun herhangi bir sızıntıya (iddihar) uğramaksızın yatırıma dönüşmesi her zaman için mümkündür. Riskler ve sermaye gelirlerindeki risk payı, geniş ölçüde toplumun **politiko-sosyal** kurumlarına tabidir. İktisadi güvence, mal ve can emniyeti, kredi işlemlerindeki garantiler bunlar arasında sayılabilir.

Sermaye birikiminin artması kâr oranlarını azaltıcı tesire

sahiptir. Buna karşılık işçi ücretleri yükselir. Böyle bir gelişme, Smith'e göre toplumun genel menfaatlerine hizmet eder. Zira borç verdikleri paraların faiziyle geçinen rantiyeler, faiz hadlerinin düşüşü karşısında gelir seviyelerini devam ettirmek için daha fazla tasarruf ve borç verme eğilimi içerisinde olurlar. Üstelik, **Hollanda**'da görüldüğü üzere, rantiyeler tasarruflarını başkalarına ikraz edecek (borç verecek) yerde bizzat bir işte kullanmaya başlarlar. Herkes bir iş sahibi olma yolunu tutar. Nitekim, Hollanda'da iş sahibi olmamak son derece ayıptır.

Öte yandan, faiz hadleri yüksek iken daha ziyade **maceracılar** ve **müsrifler** yüksek faizle para aldıkları halde faiz hadleri düştükçe, sermaye stokunun daha büyük kısmı, bu fonları en verimli şekilde kullanabilenlerin emrine verilir ki, bu da toplumun hayrınadır. Üstelik, düşük kârlı büyük sermaye stoku, yüksek kârlı küçük sermaye stokundan daha fazla artış gösterir.

Tüm bu mekanizmanın sonucunda ekonomik gelişmenin gidişi nereyedir. Smith'de bu soruya verilen cevap açık değildir. Smith, kârlarla ücretlerin gelecekteki durumunu karşılaştırırken, zenginlik seviyesini toprak ve iklim şartlarının verdiği imkânlarla diğer ülkelerin düzeyine getirmiş ekonomilerin, artık daha fazla ilerleyemiyeceklerini, gerek sermaye, gerekse işçi gelirlerinin en düşük seviyeye inerek orada kalacaklarını söylemektedir. Fakat örnek verdiği ekonomiler, daha ziyade kanunları ve yönetim sistemleri politiko-sosyal kurumlarının ağır baskısı altında düşük üretim ve gelire mahkum kalmış ekonomilerdir.

Bazı iktisatçılar, Smith'in ücret, kâr ve rantlarla ilgili olarak yaptığı analizin sonucu, ekonomilerin geleceği bakımından ekonomik durgunluğu öngördüğünü ileri sürmektedirler. **Bazıları** ise, Smith'in teknolojik ilerlemeye, yeni üretim usullerine, bilimsel buluş, icat ve ihtiralara verdiği önemi; ve de müteşebbislerin bunları sanayiye uygulamadaki isteklilikleri

varsayımını dikkate alarak, iktisadi gelişme konusunda iyimser olduğunu belirtmektedirler (15).

Fakat, ikinci görüşün haklılığı Smith'in kurduğu sistemin bütününe bakıldığında daha açık görülmektedir. Bunu nüfus teorisiyle açıklamak mümkündür. Smith'e göre, yükselen ücretler neticede nüfus artışını ve işgücü arzını uyaracaktır. Zaman içerisinde bu etki, ücretleri düşürücü bir tesir yaratacak ve nüfus artışı tekrar azalacaktır. Ayrıca, ücret düşüşlerine ve nüfus azalışına, sermaye birikimi sonucu oluşan makina ve tesisatın, emeğin verimini yükselterek toplam işgücü talebini azaltmasını da bir neden olarak göstermektedir. Daha sonra ise, emek talebi yavaş yavaş tekrar artacak ve bunun doğal sonucu ücret, işgücü ve nüfus arzı çoğalacaktır. Böylece, devamlı bir dalgalanma halinde, kendi kendini toplumun emek ihtiyacına göre ayarlayan bir nüfus ve işgücü arzı sürüp gidecektir.

Tüm bu açıklamalardan sonra, Smith'in büyüme dinamiğine ilişkin bazı sonuç değerlendirmeleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

i. Birincisi, emeğin bir meta (mal) olarak görülmesidir. Nüfus ve işgücü aynı bir mal gibi pazar kanunlarına dayandırılmaktadır. Bu da kurulan sistemin eleştiriye açık tarafını karşımıza çıkarmaktadır.

ii. Müteşebbisler, ücretler yükseldiğinde daha fazla yenilik peşinde koşmaktadırlar. Başka bir deyişle üretim maliyetini azaltıcı yeni yöntemlerin peşine düşmektedirler.

iii. Rantın, hızla yükselen üretim ve gelir içerisindeki payının ve öneminin azalacağı görüşü, büyümenin olumlu seyir edeceğinin bir kanıtı olmaktadır.

iv. Büyüme, dalgalı ve helozoni bir şekilde seyreden bir biçimde değerlendirilmiştir. Bu da modern büyüme anlayışına uygun bir yaklaşımdır.

C. İktisat Politikası Önerisi

İktisadi büyümeyi arzu edilirliği tartışmasız temel bir hedef olarak gösteren Smith'e göre, herhangi bir politikanın tutarlılığı, onun büyüme sürecine olan etkilerine, **özellikle** de sermaye birikimi ve ihtisaslaşma açısından ortaya koyduğu sonuçlara bakılarak ölçülebilirdi.

Bu açılardan bakıldığında, merkantilist iktisat politikaları başarısız bir modeldi. Merkantilist doktrinin net tesiri, piyasaların genişlemesini önlemek ve iktisadi faaliyetin doğal seyrini değiştirmek olmuştu. Bu yüzden, hukuk ve düzenin muhafazası, adaletin temini, ulusal savunma için hazırlık gibi temel fonksiyonların dışında, devlet müdahalelerinin tamamına gerçekte kuşkuyla bakmak gerekirdi. Hükümetler, zenginleri resmi beratlar ve tekel ayrıcalıkları ile kayırırken olduğu kadar, fakirleri korumak için yasa düzenlerken de hata etmekteydiler. Smith'in fakirlere yapılan yardıma yaptığı saldırı, bu talihsiz insanların durumuna üzülmüyor olmasından dolayı değildi. Tersine, sağlanan imkânlardan yararlanmak için belli bir mahalde ikâmeti şart koşan mevcut "Fakir Yasaları" uygulamasının emeğin mobilitesini sınırlayarak ekonomik büyüme oranını düşürmesiydi (16).

O halde, ekonomik hayata ve ekonomik mekanizmanın kendi kendini düzenleyen ve geliştiren gidişine dışarıdan müdahale edilmemeliydi. Bu alanda, hükümetlerin ve bürokratların gereksiz müdahaleleri önlenmeliydi. Aslında, Smith'in çoğu zaman yanlış aksettirilen görüşü de şuydu. **Smith'in gerçekte söylediği şey, hükümetlerin doğası gereği ekonomik aktivitede neyi başarabileceğiydi. Başka bir deyişle, Smith devlet ne yapmalıdır sorusunu değil, devlet ne yapabilir sorusunu sormuştu.**

Bu yüzdendir ki Smith, kendi analitik sisteminin çerçevesinde, Avrupalı hükümetlerin uygulamalarının bir çoğuna sürekli muhalefet edebilmişti. Ancak, bir laissez-faire rejiminin en iyi ekonomik yönetim tarzı olduğu sonucu, Smith'in analizinin bu alanla ilgili bölümünden dolaysız olarak ortaya çıkmış değildir. Smith'in de farkına varmış olduğu gibi özel çıkar çevreleri, tıpkı hükümetler gibi gelişmeyi engelleyecek tarzda hareket edebilirlerdi. Bu nedenle, **tüccarlar ve imalatçıların tekelci ruhlarının tahakkümüne ve adi aç gözlülüklerine de fırsat verilmemeliydi**. Piyasaya tüketiciler hakim kılınmalıydı.

Bu sorun nasıl çözülecekti. Smith'in çözümü, yazılarında büyük ölçüde örtük olarak yer alan iktisadi büyüme ve rekabet düzeninin birbirini güçlendireceği görüşünde yer almaktaydı. Yani rekabet büyümeyi, büyüme de rakebeti uyarmalıydı. Büyüme, potansiyel uyumsuzluğu uyumluluğa dönüştürmede ona hızlandırıcı olarak görev yapma biçimindeki asli değerinin yanısıra, etkin rekabetin önündeki engelleri ortadan kaldıran özelliğiyle tali bir değer de oluşturmaktaydı. İşadamlarının kamu çıkarı aleyhine dolaplar çevirmeye olan doğal eğilimlerini denetim altında tutmak, ancak böyle bir iktisadi gelişme atmosferi içerisinde mümkün olabilirdi. Aynı şekilde, kapitalistlerin örgütlenmemiş işçileri sömürme güçlerinin nötrleşmesi için emeğe olan talebin fazla olduğu bir iklim (ortam) gerekliydi. Büyümeyi hızlandırıcı birşey olarak, rekabet arzu edilir bir şey idiyse, etkin rekabetin kurulmasındaki rolü dolayısıyla iktisadi büyüme hiçte önemsenmemesi gereken bir olgu değildi (17).

Smith'in rekabetin yer aldığı bir toplumda gerçekleşeceğini düşündüğü olumlu sonuçlar arasında büyümenin getirdiği kazançların toplumun bütün sınıfları arasında paylaşılacağı zanni vardı. Ancak, bu argümanının en azından bazı bölümlerinin

zorluklarla karşılaşılabileceğini ima ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü, işçi sınıfının reel ücretlerindeki artışın, nüfus artışı tarafından dengelenmesi (nüfus artış hızını yükseltmesi) doğal olarak mümkündü. Ayrıca, artan gelirlerin toprak sahiplerinin yararına yeniden bölünüşü de karışıklıklara yol açabilirdi (18).

Ulusların Zenginliği'nde bu temaların ele alındığı, fakat, ancak şöyle bir değinilip geçiştirildiğini söylemek mümkündür. **Belki de bu konuda kurmak istediği sistemin en büyük kusuru, sonraları söylediği üzere, her insanın içinde küçük bir İskoçyalı'nın yattığını farzetmesi olmuştu.**

2. David Ricardo: Politik İktisadın Modelci Vizyonu

1817 yılında yayınladığı "Politik İktisadın ve Vergilemenin İlkeleri" isimli eseriyle, klasik iktisadın temel kitaplarından birini yazdığı kabul edilen David Ricardo (1772-1823), 1799'da Ulusların Zenginliği kitabını okuduktan sonra iktisadi konulara yönelmiştir. Çalışmalarının kaynağı Smith olmakla birlikte, Ricardo iktisat bilimine **daha dar** bir alan belirlemiş ve kendisinden sonraki iktisadi düşüncenin büyük bir bölümünün karakteristiği olacak bir süreci de böylece başlatmıştır.

Bu bağlamda, Ricardo'nun iktisadını, toplumsal felsefe içeriği çok az, onun yerine sınırlı sayıda değişken içeren mantıksal bir postülalar ve yasalar sistemi olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla, Ricardo'nun sistemi, **"ekonomik model" anlayışını** iktisada kalıcı bir biçimde sokmuştur denilebilir. Bu, aynı zamanda, iktisat biliminde tümdengelimci yaklaşımın ön plana geçmesine işaret etmektedir (19).